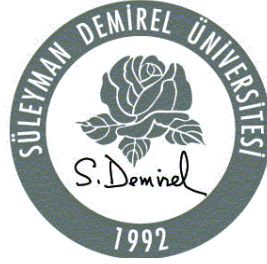

ISSN 1300-9672

**SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

**Review of the Faculty of Divinity
University of Süleyman Demirel**

H a k e m l i D e r g i

Yıl (Year): 2005/1

Sayı (Number): 14

Derginin Sahibi (Owner of the Journal)

Prof. Dr. Ekrem SARIKÇIOĞLU (Dekan)

Derginin Editörü (Editor of the Journal)

Prof. Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY

Fakülte Yayın Kurulu (Faculty Editorial Board)

Prof. Dr. Ekrem SARIKÇIOĞLU

Prof. Dr. İsmail YAKIT

Prof. Dr. Talat SAKALLI

Prof. Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY

Prof. Dr. M. Saffet SARIKAYA

Doç. Dr. Kemal SÖZEN

Doç. Dr. Talip TÜRCAN

Yrd. Doç. Dr. Ahmet YILDIRIM

Dizgi (Composition)

SDÜ İlahiyat Fakültesi

Kapak (Covering)

SDÜ Basın ve Halkla İlişkiler

Baskı (Printing)

Ali ÇOLAK

SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi hakemli bir dergidir ve yılda iki defa yayımlanır. Dergi, *MLA Directory of Periodicals* ile *MLA Master List of Periodicals*'a kayıtlı olup, *MLA International Bibliography* adlı uluslar arası indeks tarafından taranmaktadır.

Dergide yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan makale ve yazılar kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.

©İlahiyat Fakültesi Isparta-2005

İsteme Adresi (Communication Adress)

SDÜ İlahiyat Fakültesi 32260 ISPARTA

Tlf: 0 246 237 10 61 Fax: 0 246 237 10 58

İSLAM KÜLTÜRÜNDE ZÜHD VE ZAHİDLİK

Arş. Gör. Dr. Rifat OKUDAN*

ÖZET

Her din-menşeli kültürde olduğu gibi İslam kültüründe de zühdün ve mistik hayatın önemli bir yeri olmuştur. Bu gün de modern hayatın buhranlarından kurtulmanın en önemli yollarından biri, dünyevî cazibeleri terk etmektir. Bu bağlamda, aklın ve düşüncenin dünyevî barışı ve mutlu bir dünya hayatı yaşamak için insana zühd hayatı gerekli olmaktadır. Ancak, zühd hayatı dünyayı tamamen terk etmek değildir. Bilakis, o her dünyevî şeye bir özlem duyma ve onlar hakkında endişeyi bırakmaktır. Çünkü zühd, olmayanı bırakma değil, fakat varolanı bırakabilmektir. Bu makale de zühdün günümüzde bu şekilde anlaşılması gerektiğini vurgular.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, Sufizm, Zühd, Zahidlik.

ABSTRACT

Ascetic and Asceticism in Islamic Culture

As it is a case in every religious-based culture, asceticism and mystical life had an important place in Islamic culture. Today one of the most important ways to get rid of the “modern life crisis” is to abandon the worldly anxieties. In this context, asceticism is necessary for the worldly peace of the mind and for a happy otherworldly life. However, asceticism is not a complete abandonment, on the contrary it is a desire for every worldly thing and stop worrying about it. Because asceticism is not abandoning the unexisting but being able to abandon the existing. This article emphasizes that today asceticism should be understood in this way.

Keywords: Mysticism, Sufizm, Ascetic, Asceticism.

---

* SDÜ İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi.

1. Giriş.

XX. yüzyıl, maddî kültürün ön plana çıktığı ve manevî buhranların arttığı bir yüzyıl olmuştur. Nitekim, Mısırlı Tasavvuf Profesörü Dr. M. Mustafa Hilmi de, XX. Yüzyıl hakkında, “İçinde yaşadığımız yüzyıl, maddî kültürün daha önce hiçbir yüzyılda benzerinin oluşturulmadığı kadar büyük bir seviyeye ulaştığı maddeci yüzyıl olma özelliği taşır.” demektedir.¹ Bilgi çağına girdiğimiz bu yüzyılda da bu anlayışın devam ettiğini ve en büyük erdem olan bilimin maddî kaygılar için bir araç olduğunu görmekteyiz. Hatta yaşadığımız yüzyılda egemenlik ve gücün bilgiyle kazanılabileceği sürekli yinelenerek bilgiye olduğu kadar, bütün bir toplum güç ve ihtirasa da tutsak edilmekte, hür düşünce ve öz benliğindeki gerçek hürriyetten gittikçe uzaklaştırılmaktadır. Şüphesiz bilgi kuvvettir! Ancak öncelikle bu kuvvetin toplumun ve bireylerin zaaflarına ve karşılaştıkları her türlü derunî ve manevî hastalıklara karşı koymalarına destek olması gerekmektedir. Bunun için bilgi ve bu bilgiyle ortaya çıkacak irfan, kuvvet olacaktır. Toplumun ve onu oluşturan bireylerin bu sebeple, öncelikle ruhî ve manevî olarak doyunluğa ulaşmaları gerekmektedir. Allah’ın Peygamberleri vasıtasıyla gönderdiği bütün dinlerde bu öncelikli bir amaç olmuş ve zühd karakteri olarak karşımıza çıkmıştır.

İlk Müslümanlarda baskın bir özellik olarak görülen zühd, eski ümmetlerde yaygın olan dünyadan ayrılma, yaşamı devam ettirebilecek zorunlu şeylerle yetinme ve kişinin kalbini elinde olmayan şeylerin isteğinden boşaltması, nezdinde dünyanın her türlü değerini yitirmesi şeklindedir. Aslında İslam öncesi Arap toplumunda varlığını görebileceğimiz bir olgu olan zühd anlayışı, önceki semâvî dinlerin de karakteristiklerinden biriydi. Örneklerinde görüleceği gibi, Arapların da içinde yaşadığı bölgeye gönderilen bir çok peygamberin öğretisi; dünyanın geçiciliği, onun aldatici lezzetlerine bağlanmamak ve zühde dayalı bir hayat sürmektir.

Bununla birlikte, Peygamberlerin tebliğ ettikleri bütün dinlerde, belirgin bir şekilde, zühdün hayat tarzı olarak benimsendiği zümre mistikler olmuştur. Öncelikle ortaya konulması gereken şey, hangi dinden olurlarsa olsun mistiklerin, yaşantılarını üç görüntü grubu ile anlatmağa çalışmış olduklarıdır:

Bu gruplardan ilki Allah’ı arayıp durma, salikin yürümek zorunda olduğu yol ile temsil edilir. Salikin kutsal yerleri ziyaret için

---

¹ Hilmî, Muhammed Mustafa, *el-Hayâtu'r-Rûhiyye fi'l-İslâm*, el-Hey'etu'l-Misriyye'l-Âmme li'l-Kitâb, 1984, s. 3.

görünen alemde yolculuğa çıkması ve mi'râc gibi semavî yolculukları bu türdendir.

İkinci grubun görüntüsü olan ruhun zühd ile arınması sonucu uğradığı dönüşüm, çoğunlukla simyadan alınan tanımlarla, ya da doğadan ve bilim öncesi bilimden benzer süreçlerle dile getirilmiştir. Çağlar öncesinden gelen, değersiz madenden altın yapma hayâli, ruh düzeyinde gerçekleştirilmiştir.

Sonunda da, sevenin sevilenle vuslat özlemi, insan aşkından alınan simgelerle dile getirilmiştir. Mistiklerin sözlerinde baştanbaşa garip, insanı büyüleyici bir karışım görülür. Bu da insan aşkı ile Allah aşkının karışımıdır.²

2. Önceki Ümmetlerde Zühd.

Hz. Peygamber'den önce gelen Peygamberlerin öğretilerinde zühdün bir prensip olarak benimsendiğinin örneklerini zikretmek, bütünü anlamaya yönelik bir kanaate ulaşmamızı sağlayacaktır. Bütün Peygamberler kendilerine vahy olunanı tebliğ ederken gönderildikleri toplumları eğitmek gibi yüce bir görevi de ifa etmişlerdir. René Guénon'un (ö. 1952) dediği gibi, "kendisinde yeterli varoluş nedenine sahip olmayan mümkün varlık", "kendi kendisiyle hiçbir şey değildir; kendisinin hiçbir şeyi de, kendi malı olarak kendine ait değildir. Birey olarak insan tekinin durumu da böyledir."³ Bu bilince ulaşan insan yaratılmış bütün her şey karşısında ilgisizliğe ve uzaklaşmaya başlar; artık bütün varlıkların bir hiç olduğunu, Mutlak Hakikat'e göre onların hiçbir öneminin olmadığını bilir. İnsanlığın başlangıcından itibaren Allah, Peygamberleri vasıtasıyla, bu bilince ulaşmaları için insanlara şeriatler göndermiş; bütün Peygamberler şeraitin zâhiri ile birlikte batınını da ümmetlerine göstermişlerdir.

Dünyada insanların huzur ve mutluluğunu bozan bütün kavgalar, huzur ve mutluluğun sahte araçları olan mal, mevki, makam, şöhret, egemenlik vs gibi insanı alçaltan ve zayıf düşüren zaafılarıyla sebebiyle ortaya çıkmış; dünyadaki ilk fitne olan Kabil'in Habil'i öldürmesinden, Firavun'un Hz. Musa'ya iman etmemesine, Kârun'un son derece bilgin olmasına karşın gazaba uğramasına, Hz. İsa'nın öldürülmek istenmesine, Hz. Peygamber'e Kureş kabilesinin iman

---

² Shimmel, Annemarie, *Mystical Dimensions of Islam*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill 1975, s. 5.

³ Guénon, René, *İslâm Maneviyatı ve Taoculuğa Toplubakış*, çev: Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, İstanbul 1989, s. 49.

etmemesine varıncaya kadar haber verilen bütün olayların asıl nedeni olmuştur.

İslam kaynaklarında nakledilen Bilge bir kul olarak nitelenen Hızır'ın Hz. Musa'dan ayrılmasından önce kendisinden tavsiye istemesi üzerine söyledikleri semâvî dinlerde zühdün en temel prensiplerden biri olduğunu göstermektedir:

“Musa, Hızır'dan ayrılacağı zaman ona ‘Bana bir tavsiyede bulun’ deyince Hızır, ‘fayda veren ol, zarar veren olma; güler yüzlü ol, sinirli olma; inat ve ısrarcılıktan dön; ihtiyacın olmayan yerde yürüme; hoşuna giden kimseden başkasına gülme!’ ... ‘Ey Musa, gerçekten insanlar dünyada, kendilerinin ona olan ilgileri ve ona verdikleri önem ölçüsünde azaplanmışlardır.’”⁴

Başka bir rivayette Rasulullah (sav) şöyle der:

“Kardeşim Mûsâ kelimesini zikrederek ‘ey Rabb'im’ dedi; bunun üzerine ona güzel beyaz elbiseli hoş kokulu bir genç olarak Hızır geldi ve ‘Allah'ın selamı ve rahmeti üzerine olsun, ey İmrân oğlu Mûsâ, şüphesiz Rabb'in sana selam ediyor’ dedi. Mûsâ da ‘O es-Selâm'dır ve selam O'nadır. Hamd, nimetlerini saymadığım ve şükürünün edasına yardımı olmaksızın güç yetiremediğim alemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur’ diye karşılık verdi. Sonra Mûsâ ‘Bana, senden sonra Allah'ın onunla faydalandıracağı bir tavsiyede bulunmanı istiyorum’ dedi. Hızır dedi ki: ‘Ey ilim talibi! Şüphesiz söyleyen dinleyenden daha az azarlanandır. Bu yüzden meclisinde oturanlarla konuştuğun zaman onlara meyletme! Senin kalbinin bir kap olduğunu biliyorum; ona ne doldurduğuna dikkat et! Dünyadan avuçla al ve onu arkana at; çünkü dünya senin yurdun da değildir,

---

⁴ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tah: Ali Muhammed el-Becâvî, Mektebetu'l-Meârîf, Beyrut 1412, c. I, s. 329. İbn Kesîr, bu haberleri zikretmeden önce bu konuda bir çok munkatı' haber varid olduğunu söylemektedir. Biz bu makalede rivayet edilen haberlerin hadis terminolojisi bakımından değerlendirmesini mütehassıslarına bırakarak sadece haberleri zikretmekle yetiniyoruz. Hadislerin değerlendirmesi bu çalışmayı asıl maksadından uzaklaştıracak kadar geniş, müstakil bir çalışma konusudur. Şu kadarını söylemeliyiz ki; önceki ümmetlere ait rivayetlerin çoğu hadis mütehassısları tarafından ciddi incelemeler gerektiren ve bazıları İsrâiliyattan sayılan kıssalar ve haberlerdir. Ancak hadiste sıhhat ve zayıflık hadis imamlarının her birinin kendi sıhhat şartlarına bağlı ve bu yüzden ictihâdîdir. Geçmiş ümmetlere ait kıssalardan bir çoğu sahih rivayetler olmamalarına rağmen mevzu ve merdud olmayıp onlarla ve ahlakî haberlerle amel etmek caiz görülmüştür.

senin onda yerleşik bir yerin de yoktur. O ancak kullar için yetecek kadar bir şey ve meâd günü için kendisinden azı克蘭ılacak meta kılınmıştır. Nefsini sabra razı et, gūnahtan korunmuş olursun. Ey Mūsâ! İlim için kalbini boşalt; eğer onu istiyor olursan.. Çünkü ilim ancak kendisi için kalbini boşaltan kimse içindir. İlim için saçma sözleri çoğaltma! Çünkü çok mantık alimlerin itibarını zedeler, ahmakları aynı seviyede gösterir. Fakat sana iktisad gerekir; çünkü bu başarılı ve isabetli olmaktır. Cahillerden ve onların ortaya çıktığı yerlerden yüz çevir; sefihlere yumuşaklıkla muamele et, çünkü bu hakîmlerin işi ve alimlerin süsüdür. Cahil biri seni sövüp kötülediği zaman hoşgörüyü sükut et ve sağduyuyla ondan uzaklaş. Çünkü onun senin üzerine cehaleti ve sana sövmesinden geriye kalanlar daha çok ve daha büyüktür, ey İmran'ın oğlu! Sana az bir ilimden başka bir şey verilmediğini sanma! Çünkü hile ve kandırma saldırıdan, sapkınlık ikiyüzlülüğten bir bölümdür. Ey İmran'ın oğlu, neyi kapattığını bilmediğin hiçbir kapıyı kesinlikle açma; neyi açtığını bilmediğin hiçbir kapıyı da kesinlikle kapatma! Ey İmran'ın oğlu, dünyadan himmeti bitmeyen, rağbeti son bulmayan kimse ve kendi durumunu hakir gören, Allah'ı kendisi hakkında takdir ettiği şeylerde itham eden kimse nasıl zahid olur? Hevâ-yı nefsi kendisine galip olan kimse şehvetlerden (dünyevî arzulardan) sakınır mı; ya da cahillik kendisini sarmış, kuşatmışken ilim talep etmek ona fayda verir mi? (Vermez) Çünkü onun çalışması, dünyaya yönelmiş olarak ahiretedir. Ey Musa, öğrendiğini onunla amel etmek için öğren, konuşmak için öğrenme! Bu takdirde onun faydasız tarafı sana, nuru başkasına olur. Ey İmran oğlu Musa, zühd ve takvayı libasın, ilim ve zikri kelâmın kıl! İyilikleri oldukça çoğalt; çünkü sen kötülöklere mübtela olmuşsun! Kalbini korkuyla sars; çünkü bu Rabb'ini razı eder! Hayr işle; çünkü senin kötü iş yapman kaçınılmazdır. Eđer tutarsan sana va'z u nasihat ettim.' Sonra Hızır gitti ve Musa üzgün ve kederli bir şekilde ağlayarak kaldı.”⁵

Hız. İsâ'nın da zahidâne bir yaşam sürdüğü ve hatta bazı sahabelerin yaşam tarzlarının Ona benzetildiği çeşitli hadislerden anlaşılmaktadır.⁶ Hıristiyanlıkta en temel prensibin zühde uygun bir

⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. I, s. 329-330.

⁶ "Benim ümmetimde Ebû Zerr zühd konusunda Meryem oğlu İsâ'nın benzeridir" ve "Meryem oğlu İsâ'nın tevâzusuna bakmak isteyen kimse Ebû Zerr'e baksın" hadisleri Ebû Zerr hakkındaki rivayetlerdir. Bkz: İbn Abdilberr, Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed, *el-İstîâb*, tah: Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1412, c. I, s. 255; Halebî, Ali b. Burhaniddin, *es-Sîretu'l-Halebiyye fî Sîretü'l-Emîn el-Me'mûn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1400, c. III, s. 110.

hayat olduğu bilinmektedir. Nitekim kutsal kitapları İncil’de Hz. İsa’nın diliyle zühdle ilgili birçok emre rastlanmaktadır. Bunlardan birinde O şöyle söylemektedir:

Ve bir reis ona: İyi Muallim, ebedî hayatı miras almak için ne yapayım? diye sordu. Ve İsa ona dedi: Niçin bana iyi diyorsun? Birden başka, kimse iyi değildir, o da Allah’tır. Sen emirleri bilirsin: “Zina etmiyesin; Katletmiyesin; Çalmıyasın; Yalan şahadet etmiyesin; Babana ve anana hürmet et.” Ve o dedi: Çocukluğumdan beri bütün bu şeyleri tuttum. Ve İsa bunu işitince, ona dedi: Daha bir eksiğin var; nen varsa sat, fakirlere dağıt, göklerde hazinen olacaktır; ve gel benim ardımca yürü. Fakat o, bu şeyleri işitince, çok kederlendi, zira çok zengindi. Ve İsa onu görerek dedi: Serveti olanlar Allah’ın melekûtuna ne kadar güçlkle girerler! Çünkü devenin iğne deliğinden geçmesi, zenginın Allah’ın melekûtuna girmesinden daha kolaydır. Ve bunu işitenler: Öyle ise, kim kurtulabilir? dediler. Fakat İsa dedi: İnsanlar indinde mümkün olmıyan şeyler Allah indinde mümkündür. Ve Petrus dedi: İşte, kendimizinkinleri bıraktık, ve senin ardınca geldik. Ve İsa onlara dedi: Doğrusu size derim: Allah’ın melekûtu uğruna, ev, ya karı, ya kardeşler, ya ana baba, ya çocuklar bırakmış olan, bu zamanda kat kat ziyade, ve gelecek dünyada ebedî hayat almiyacak olan kimse yoktur, Fakat çok birinciler sonuncu, ve sonuncular birinci olacaklardır.⁷

Bununla birlikte İslam kültüründe de Hz. İsa’ya ait birçok söz zühd ve zahidlikle alakalıdır. Bu sözlerde genellikle dünya ve dünyaya meyl edenler yerilmekte, ebedî hayata dair amellere teşvik edilmektedir:

Meryem oğlu İsa Havarilere şöyle dedi:

“Yazık size, ey dünyanın köleleri! Sizin fer’leriniz asıllarınıza, nefisleriniz akıllarınıza nasıl muhalefet ediyor? Sözleriniz hastalıkları gideren bir şifa, yaptıklarınız ilacı olmayan bir derttir. Sizler, yaprakları güzel, meyveleri hoş ve çıkılması kolay olan ‘kerme’ ağacı değilsiniz de; yaprakları az, dikenleri çok ve çıkılması oldukça zor olan ‘semura’ ağacısunuz. Yazık size, ey dünyanın kulları! Amelinizi ayaklarınızın altına aldınız; isteyen kimse onu alır. Dünyayı da başlarınızın üstüne koydunuz; ona ulaşmanız mümkün olmaz. Bu yüzden sizler nasihatçı kölelersiniz; şerefli hürler değil.. Yazık size ey kötü ücretliler! Ücret ve karşılığı alırsınız, amelinizi bozarsınız;

---

⁷ Luka, Bab 18, 18-30; Markos, Bab 10, 17-31; Matta, Bab 19, 16-30.

elbette korktuğunuz şeye kavuşacaksınız, amelin Rabb'i sizin bozduğunuz ameline ve sizin aldığınız karşılığına baktığı zaman...”⁸

Yine İslam kaynaklarında rastladığımız Hz. İsa'nın Havarilerine söylediği şu sözler de bu kabildendir:

“Size şaşıyorum! İçinde çalışmaksızın rızıklandığımız halde dünya için çalışıyor; ancak çalışmakla içinde rızıklanacağınız halde ahiret için çalışmıyorsunuz.”⁹

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, özellikle zühdüyle tanınan Hz. İsa başta olmak üzere bütün Peygamberler ümmetlerini yalnız Allah'a kul olmaya ve yalnız O'na boyun eğmeğe davet ederken, bu amaca tealluk eden ve mulâzımı olan zühd, fakr, tevekkül, rıza gibi tasavvufî hal ve duruşları düstur edinmeleri konusunda da uyarılmışlardır.

3. Cahiliyye Döneminde Zühd Hayatı ve Cahiliyye Zahidleri: Hanifler

Hz. Peygamber'in yaşadığı Arap Yarımadasında tahrif edilmiş Yahudilik ve Hristiyanlık mensubu olanlar yaşamaktaydı. Ancak bunlar tevhid inancından ayrılmış ve vahdaniyetten uzaklaşmışlardı.

İslam'ın zuhurundan önce tektanrı görüşünü Arap Yarımadasında; özellikle de kendilerine hanifler denilen bir grupta bulabiliyoruz.¹⁰ Aslında haniflik, Yahudilik, Hristiyanlık veya daha sonra zuhur eden İslam gibi, yeni bir şariat hedeflememekte; yalnızca tebliğcileri hanifler diye vasıflanan dini bir hareket olarak görülmektedir. Bu hanifler sadece Mekke'de yerleşmemişti; kabilelere yayılmış bulunmaktaydılar. Edebiyat ve tarihle ilgili kaynaklarda bunların isimlerine rastlayabiliyoruz: Kus b. Sâide el-İyâdî, Zeyd b. Amr b. Nufeyl, Ümeyye b. Ebi's-Salt, Suveyd b. Âmir el-Mustalakî, Es'ad Ebû Kerb el-Himyerî, Varaka b. Nevfel, Züheyr b. Ebî Sulmâ, Ka'b b. Lüey b. Gâlib ve Osman b. Huveyris gibi.

---

⁸ İbn Abdi Rabbihî, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endulusî, (*el-Muhtâr min Kitâb el-İkdu'l-Ferîd*, edit: İbrahim Ebû Sa'de ve Dr. Lütüfî Abdulbedî', Vizâratu's-Sekâfe ve'l-İrşâdî'l-Kavmî, Mısır trz., ss. 228-229.

⁹ İbn Abdi Rabbihî, (*el-Muhtâr min Kitâb el-İkdu'l-Ferîd*, s. 229.

¹⁰ Alî, Cevâd, *Târîhu'l-Arab Kable'l-İslâm*, Matbûâtu'l-Mecmau'l-İlmî el-İrâkî, Bağdad 1950-1959, c. V, s. 370.

Bütün bu haniflerin büyük bir kısmı putlara tapmaktan yüzçeviren ve İbrahim'in dini gibi doğru bir din aramak için yeryüzünde seyahat eden veyahut putperest topluluklardan uzak durup tefekkür, ibadet ve niyazda bulunmak için mağaralarda insanlardan ayrı yaşayan, İbrahim'in davet ettiği Allah'ın vahdaniyeti inancına, O'na hiçbir şeyi ortak etmeksizin halisane bir şekilde inanan zahidlerdi.¹¹

Hz. Peygamber'in dedelerinden biri olan Ka'b b. Lüey b. Ğâlib de hanifliği seçenlerdendi ve Kureyş'e göklerin ve yerin yaratılmasını, geceyle gündüzün birbiri ardınca gelmesini düşünmelerini emrediyor; sılay-ı rahim ve ahde vefa konusunda uyarılarda bulunuyor; ölümü ve sıkıntılarını hatırlatıyor; Allah'ın Peygamberinin gönderileceğini müjdeliyordu.¹²

Cahiliyye Arapları içinde hitabetindeki belağatle, hikmetli sözleriyle önemli bir yeri olan Kus b. Sâide de tevhid dini üzereydi ve ahirete inanıyordu. Arapları putları terk etmeye, Yaraticıya kulluk etmeye davet ediyor ve bu görüşünü her festivalde ve panayırda dile getiriyordu. Ukaz panayırındaki meşhur hutbesi zühd ve dünyanın geçiciliği hakkında söylenen en güzel sözlerden sayılmıştır:

“Ey İnsanlar, dinleyin ve aklınızda tutun! Her yaşayan ölür, her ölen geçip gider ve her başa gelecek şey başa gelir.... Ne oluyor insanlara ki, hiç dönmeyerek hep gidiyorlar!..”¹³

Görüldüğü gibi Cahiliye devrinde de tevhid, güzel ahlak ve zühd tamamen bilinmiyor değildi. Nitekim Ebû Nuaym'ın *Ma'rifetu's-Sahabe* adlı kitabında zikrettiği Alkame b. Yezid b. Suveyd el-Ezdî'nin hadisinde Alkame, babasının, dedesinden şu şekilde rivayet ettiğini söylemektedir:

“Ben, kavmimden yedi kişinin yedincisi olarak, bir heyetle Rasulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in huzuruna vardık. Yanına girip onunla konuşunca gördüğü bizim vakurlu nişanemizden şaşırıldı ve “sizler kimsiniz,” dedi. Biz “mü'minler” deyince Nebî tebessüm etti ve dedi ki: “Her sözün bir hakikati vardır; sizin sözünüzün ve imanınızın hakikati nedir?” Biz “onbeş haslettir: Onlardan beşi Senin

---

¹¹ İvadullah, es-Seyyid Ahmed Ebû'l-Fadl, *Mekke fî Asr mâ Kable'l-İslâm*, Matbûât Dâirati'l-Melik Abdilaziz, II. Baskı, Riyad 1301/1981, s. 96.

¹² Âlûsî, Mahmûd Şükrî, *Bulûğu'l-Erîb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, Kahire 1924, c. II, s. 282.

¹³ İskenderî, Ahmed ve İnânî. Mustafa, *el-Vasît fî'l-Edebi'l-Arabî ve Târîhih*, Matbaatu's-Selefiyye, IV. Baskı, Mısır 1342/1924.

elçinin inanmamızı emrettikleri; beşi amel etmemizi (onları yapmamızı) emrettikleri; beşi de cahiliyyede kendileriyle ahlaklandıklarımız (huy edindiklerimiz)dir. Biz, Sen onlardan herhangi birini çirkin görünceye kadar onlar üzereyiz,” dedik.

Nebi onlara “elçilerimin emrettikleri beş haslet nedir,” dedi. Onlar da Ona, imanın ve İslam’ın kaidelerini zikrettiler. “Cahiliyyede ahlak edindiğiniz beş haslet nedir,” deyince, biz de “rahat ve bollukta şükür, belaya sabır, başa gelen şeylere rıza (razı olmak), konuşma ve sohbet yerlerinde doğruluk ve düşmanlarla haşır neşir olmayı terk etmektir,” dedik. O da “ilim sahibi olan hakîmler iyi ve kötüyü ayırt etmedeki maharet ve bilgilerinden ötürü neredeyse nebiler olayızdılar,” dedi ve sonra devamla “Ben de size beş daha ekliyorum; eğer dediğiniz gibiyse böylece hasletleriniz yirmiye tamamlanmış olur: Yiyemeyeceğiniz şeyleri toplamayınız, içinde oturamayacağınız şeyleri bina etmeyiniz, yarın kendisinden kaybolup gideceğiniz bir şeyde rekabetle mücadele etmeyiniz, Kendisine döneceğiniz ve huzuruna vardırılacağınız Allah’tan korkunuz, varmakta olduğunuz ve içinde ebedî kalacağınız şeye rağbet ediniz,” buyurdu. Heyet gittiler ve Onun vasiyetini tuttular, onunla amel ettiler.”¹⁴

Hz. Peygamber’den önceki dönemde Arap toplumunun ahlak ve erdemler konusundaki görüşleri ile Kur’an’ın getirdiği erdemler arasındaki paralellik hususunda İzutsu’nun tespitleri oldukça ilgi çekicidir:

“Kur’ani görüş ile, eski Arap dünya görüşü arasında, geniş bir uçurum olduğu kadar, açıkça tanınır belli bir kesintisizlik de bulunmaktadır. Bu, ahlaki nitelikler konusunda özellikle dikkati çekmektedir.

İslam’ın, pek çok önemli açıdan eski putperestlik ile bağıını tamamiyle kopardığı doğrudur. Ne var ki, putperestlere ve onların şirk kokan adetlerine yönelttiği acı taarruzlara karşın, Kur’an’ın, tektanrıcılığın gereklerine uygun yeni bir biçimde olmak şartı ile, şirk döneminin belli başlı erdemlerinin birçoğunu benimseyip, onlara yeniden can verdiğini de unutmamak zorundayız. Hatta, İslam’ın ahlaki cephesinden, bu dinin ortaya çıkışından evvel Mekke’nin

---

¹⁴ Isfahânî, Ebu'n-Nuaym Ahmed b. Abdillâh, *Hilyetu'l-Evliyâ'*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1405, c. IX, s. 279; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn, *Kitâbu'z-Zühd el-Kebîr*, tah: Şeyh Âmir Ahmed Haydar, Müessesetu'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut 1996, c. II, s. 363; Kettânî, Abdülhayy, *Nizâmu'l-Hukûmeti'n-Nebeviyye (et-Terâfîbu'l-İdâriyye)*, Dâru't-Tâbi'l-Arabî, Beyrut trz., c. I, ss. 469-470.

varlıklı tacirleri elinde yozlaşmış olan eski Arap ülkeleri ve göçebe erdemlerinden bazılarının yeniden tanzimi olarak bahsedebileceğimiz belli bir açı da belki vardır.

Bahis bu iken, sonraki çağların Muttaki müslüman yazarlarından intikal eden Hz. Muhammed'i tanımlamalarında, ekseriya tipik bir Arap çöl kahramanı görmemiz hayli önem taşır, ilginçtir ki, hadis kitaplarında Muhammed'e izafe olunan şahsi özellikler; göçebelerin, İslam öncesi şairlerinin eserlerinde övüle övüle göklere çıkarıldığını gördüğümüz eski insani idealler ile hayli benzer bir çizgide bulunmaktadır.”¹⁵

Gerçekten de İzutsu'nun tesbitlerindeki gibi, Hz. Peygamber insanları yeni bir dine davet etmeye ve putlardan yüzçevirip tevhide çağırmaya başladı. Hakikatin ve iyiliğin habercisi, hakları ehillerine geri vermeyi, zulme uğrayanların paylarının iade edilmesini ve ilahî düsturun prensibi olan Kur'an'a uyulmasını haykırıyordu: Toplumda yöneten ve yönetilen, asil ve sıradan diye bir şey yoktu. Kureyşlinin Habeşliye Allah'a karşı takva ve O'nun elçisinin ahlakına sımsıkı sarılmaktan başka bir üstünlüğü bulunmuyordu. Allah “ey insanlar; Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışasınız diye halklar ve kabileler kıldık; sizin Allah'ın yanında en şerefliiniz, en takva olanınızdır” diyordu. İnsanların tümü, cinsleri birbirinden farklı, renkleri birbirinden ayrı olsalar bile tarağın dişleri gibi eşittiler. Allah'ın habercisi ancak güzel ahlakı, övülen huyları tamamlamak için gönderilmişti ve Rabb'i Onu edeblendirmiş ve Onun halkı edeblendirmesini de güzelleştirmişti. İşte zühd de, Onun nübüvvetle gönderilmeden önceden başlayarak Rabb'inin edeplendirdiği güzel ahlakından biriydi.

4. İslam'da Zühd ve Temel Karakteristikleri

Terminolojik anlamda dünyayı ve sufiler tarafından dünya diye adlandırılan, Allah'tan başka her şeyi terk etmek anlamındaki zühd, Hz. Peygamber ve arkadaşlarının yaşamlarına bakıldığında, onlara özgü karakteristikler göstermektedir. Onlar, yaşadıkları Kureyş toplumu içinde, inanç ve değerlerini, her türlü dünyevî karşılığın üstünde tutarak korumuş, ancak aynı zamanda imkanlar nispetinde nimetlerden istifade etmişlerdir. Onların bu terk edişleri hiçbir zaman Hıristiyan ruhbanlarının veya Hindistan fakirlerinin nimetlerden kaçışı

---

¹⁵ İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, Pınar Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1991, ss. 109-110.

ve kendilerine başkalarına helal olan nimetleri haram etmeleri şeklinde olmamıştır.

Ancak, İslam'ın daha sonraki yüzyıllarında görülen zühd hareketleri ve onların karakteristiklerini gören müsteşriklerin İslam'daki zühd hareketinin ortaya çıkmasına neden olan etkenler hakkındaki görüşleri birbirinden farklılık arz etmektedir.

Örneğin Nicholson, İslam'daki zühd anlayışının kendine has olduğunu ancak az bir şekilde Hıristiyanlıktan etkilendiğini ifade ederken; 'biz tasavvufun ilk şekillerindeki oluşumunda Hıristiyanlık tesiri olduğunu söylememize rağmen, İbrahim b. Edhem, Davud et-Tâî, Fudayl b. İyaz ve Şakîk el-Belhî gibi son derece zahid mutasavvıfların sözlerinde Hıristiyanlık veya başka bir yabancı tesirin etkisi altına girdiklerini gösteren oldukça az şey gördüğümüzü itiraf ediyoruz,' demekte ve devamında 'diğer bir ifadeyle, tasavvufun bu türünün bizzat İslam hareketinden doğmuş ve Allah'a teslim olma fikrinin ayrılmaz bir sonucu olduğunun ortaya çıktığını' söylemektedir.¹⁶

Goldziher ise İslam tasavvufunda iki akımın bulunduğu görüşündedir: Birincisi zühddür; bu da onun nazarında her ne kadar Hıristiyan ruhbanlığından büyük oranda etkilenmiş olsa da İslam ruhuna ve Hz. Peygamber'den gelen geleneğe uygundur. İkincisi ise ince ve hassas anlamıyla tasavvuftur; bu ise, marifet, haller, vecdler, zevkler hakkındaki sözlere bağlı olan kısımdır ve bir yandan Yeni-Eflatunculuktan etkilenmiş, diğer yandan Budizm ve Hinduizm'in tesirinde kalmıştır.¹⁷

Aslında zühdün ortaya çıkışı hakkındaki bütün görüşlerin ittifak ettiği husus, İslamî bir kaynaktan doğduğudur. Fakat tartışma zühdün ortaya çıkışındaki Hıristiyanlık etkisinin ne olduğu, ne kadar olduğu hakkındadır. Nicholson ortaya çıkışta bu etkinin önemsenmeyecek kadar az olduğu görüşünderken Goldziher büyük bir etkiden söz etmektedirler.

Biz Hıristiyan ruhbanlığının İslamî zühdün ortaya çıkış etkenlerinden olduğu görüşüne katılmıyoruz. Bize göre zühdün ortaya çıkışında başlıca iki etkenden ilki Kur'an ve sünnet; ve diğeri de ilk iki asırdaki siyasal ve toplumsal durumlardır. Zühdün ortaya çıkışında ilk ve asıl etkenin Kur'an ve sünnet olduğuna, dünyanın ve

---

¹⁶ Nicholson, Reynold, *Fi't-Tasavvufi'l-İslâmî ve Târihih*, ter: Ebû'l-Alâ Affî, Lecnetu't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, Kahire 1370-1956, s. 3.

¹⁷ Nicholson, *Fi't-Tasavvufi'l-İslâmî ve Târihih*, s. 3.

zinetlerinin düşüklüğü ve adiliği; cennet nimetlerini kazanmak ve cehennem azabından kurtulmak için ahireti gaye edinerek çalışmanın zorunluluğunu beyan eden bir çok ayet ve hadis delildir. Burada sadece örnek olarak bazı ayet ve hadisleri zikredeceğiz:

Dünyanın faniliği ve dünyayı terk etmenin; zühdün gerekliliğine işaret eden ayetlerden biri Hadîd Suresinin 20. ayetidir:

“Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve mal ve evlat çoğaltmada bir yarışmadır. Bu bir yağmur gibidir ki, bitirdiği bitki çiftçileri şaşkırtarak hoşnut eder, sonra kurur. Sen onu sapsarı bir halde görürsün; sonra da çerçöp olur. Ahirette ise şiddetli bir azab ve de Allah'ın bağışlaması ve rızası vardır. Dünya hayatı aldatici bir meta'dan başka bir şey değildir.”¹⁸

Yunus Suresinin 7. ve 8. ayetlerinde de şöyle buyrulmaktadır:

“Bize kavuşmayı ummayan, dünya hayatına razı olup onunla rahat eden ve ayetlerimizden gafil olanlar; işte onların kazandıklarına karşılık varacakları yer ateştir.”¹⁹

Yine Nâziât Suresinin 37. ayetinden itibaren 40. ayetine kadar bu konuya işaret etmektedir:

“Kim azgınlık edip, dünya hayatını tercih ederse, şüphesiz onun varacağı yer cehennemdir. Kim de Rabb'inin huzurunda duracağından korkar ve nefsinin kötü arzularından men ederse, şüphesiz ki onun varacağı yer de cennettir.”²⁰

Kur'an'ı Kerim, dünya lezzetlerine helal-haram ayırmaksızın meyletmesi konusunda insan tabiatını tasvir etmekte ve bundan temizlenmeyi kurtuluş olarak göstermektedir:

“Kötülükten temizlenen ve Rabb'inin ismini zikredip namaz kılan mutlaka kurtuluşa erecektir. Ama siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Oysa ahiret hayatı daha hayırlı ve daha sürekli.”²¹

“Hayır, siz yetime ikram etmiyorsunuz; birbirinizi, yoksulu yedirip doyurmaya teşvik etmiyorsunuz; mirası haram-helal demeden yiyorsunuz; malı da pek çok seviyorsunuz. Hayır, böyle yapmayın; yer parça parça olup toz duman haline geldiği zaman, Rabb'inin emri gelip melekler sıra sıra dizildiği zaman ki o gün cehennem de ortaya

---

¹⁸ Hadîd, 57; 20.

¹⁹ Yunus, 10; 7-8.

²⁰ Nâziât, 79; 37-40.

²¹ A'lâ, 87; 14-17.

getirilmiş olacaktır. İşte o gün, insan haşa işlediğini hatırlayacak, ama bu hatırlamanın ona ne faydası olacak?”²²

Kur'an dünya hayatını sadece gurur sebebi olan ve devam etmeyen bir oyun ve eğlence olarak tasvir etmektedir. Kur'an'a göre mü'min bir kimsenin Allah'a kavuşmaya çalışması, bunun için de dünya hayatının etkisine kapılmaması, onunla tatmin olmaması ve dünyayı ahiretinin yerine koymaması gerekmektedir. İnsan tabiatı itibarıyla dünyadan ve lezzetlerinden etkilendiği ve mal ve mevkiyi sevdiği için de, bu tabiatının sevkettiği duruma tamamen teslim olmaması, bilakis nefsinin ibadetle ve dinin emrettiği diğer şeyleri yapmak, yasaklarından sakınmakla tezkiye etmesi gerekmektedir. Böyle yaparsa gideceği yerin cennet olduğunu Kur'an haber vermektedir.

Kur'an'a, Hz. Peygamber'in ve sahabelerinin sünnetine dayanan örneklerine bakıldığında zühdün dünyadan tamamen el etek çekmek olmadığı görülecektir. Bu örnekler bize dünyanın nimetlerinden faydalanırken itidalli olmamızı ve ayetlerin beyan ettiği şekilde orta yolu tutmamızı öğütlemektedir.

İslam'daki zühd anlayışı Kur'an'ın ifade ettiği bu anlamdadır. Bu sebeple İslam, zühdün kaynağıdır; zühd yabancı bir kaynaktan ortaya çıkmamıştır. Şayet önceki Peygamberlerin haberlerinden delil getirerek İslam'dan önce de zühdün varlığından ve İslam'daki zühdün bundan mühlhem olduğu iddia edilirse buna cevap olarak İslam'ın ilk asrındaki zühdün eski ümmetler ve dinlerdeki zühd hareketlerinden ayrı halisane İslâmî bir hareket olduğunu söyleyebiliriz.

Hem aynı zamanda, nesh ayetinin tefsirlerinin bir türünden de anlaşılacağı gibi, geçmiş ümmetlere gönderilen Peygamberler ve Kitaplar da Allah tarafından gönderilmiştir ve Kur'an'la nesh edilmeyen, bilhassa ahlakla ilgili hükümlerde benzerlikler bulunması ilâhî vahyin tek bir kaynaktan geldiğini gösterirken, Adem'den itibaren bütün insanlığın Allah'ı tanımak ve mâsivayı sarf-ı nazar etmek konusunda aynı teklife muhatap olduklarının da delilidir. Allah katında din bir tek olduğuna göre, bizce, semâvî dinlerin Hz. Peygamber'in getirdiği dine benzemesi yadsınacak bir durum değildir.

Zühdün Hz. Peygamber tarafından da teşvik edildiğine, Ondan rivayet edilen hadis-i şeriflerden dünyada zühd ehli olmaya işaret eden bazılarını burada zikretmemiz yeterli olacaktır.

---

²² Fecr, 89; 17-23.

“Kul ‘malım’ der. Halbuki onun malından üç kısmı ancak kendisindedir: Yediğidir ki, onu yok etmiştir; veya giydiğidir ki, onu eskitmiştir; yahut da verdiğidir, ki onu ahirette tedarik olarak elinde tutmuştur. Bunlardan başka bütün hepsi gittiğinde insanlara bıraktığıdır.”²³

Ebu’-d-Derda’dan rivayet edilen bir hadiste “Dünyadan sakının, çünkü o Harut ve Marut’tan daha sihirlidir,” buyrulmaktadır.²⁴

Ebû Ca’fer de Hz. Peygamber’in “Gurur yurdu için çalışarak Ebedî yurdu tasdik edip inanan tuhaflıkta ne kadar şaşırıcıdır,” buyurduğunu rivayet etmektedir.²⁵

Hz. Peygamber’in -özelde o an kendisini dinleyen ashabına genelde Onu kabul eden bütün ümmetine hitaben- şöyle buyurdu rivayet edilmektedir:

“Sizin hakkınızda, dünyanın sizden öncekileri kamçılacağı gibi sizi de kamçılamasından korkarım. Bu yüzden onların yarıştığı gibi dünya hakkında siz de rekabet edersiniz ve dünya onları helak ettiği gibi sizi de helak eder.”²⁶

İşte bu hadislerin benzerleri ve bu anlamdaki başka hadisler ilk yüzyıllardaki Müslüman zahidleri dünyaya meyl etmekten korumuş ve zühde, ahiretleri için çalışmaya, yedikleri, giydikleri ve diğer mallarında azla yetinmeye, dünyanın fitnesinden korkmaya, cenneti kazanmakta güçlü bir gayrete sevketmiştir.

Bununla birlikte, İslam’da zühd, tamamen -küllî bir anlamda- dünyanın terk edilmesi demek değil; aksine dünyayla olabildiğince işlerini kolaylaştıracak şekilde meşgul olmaktır. Ancak bu meşguliyet esnasında dünyanın insanların tapındıkları bir mabud, sevgi ve yardımlaşmalarının yerine kin ve düşmanlıklar beslemelerine neden olacak, birbirleriyle yarıştıkları bir yer olmamasıdır.

---

²³ İbn Hibbân, Ebû Hatem Muhammed b. Hibbân b. Ahmed, *Sahîhu İbn Hibbân*, tah: Şuayb el-Arnaût, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut 1414-1993, c. VIII, ss. 35, 121.

²⁴ Mâverdî, Ali b. Muhammed b. Habib, *A’lâmu’n-Nübüvve*, tah: Muhammed el-Mu’tasım Billah el-Bağdâdî, Dâru’l-Kütübi’l-Arabî, Beyrut 1987, c. I, s. 286.

²⁵ Mâverdî, *A’lâmu’n-Nübüvve*, c. I, s. 286.

²⁶ İbn Hanbel, Ahmed, *ez-Zühde*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1398, c. I, s. 88.

5. Hz. Peygamber ve Zâhidane Hayat

Enes Hadisinde rivayet edildiğine göre Basra ile Umman arasında bir belde olan Bahreyn'den bir kısım mallar getirilmişti. Hz. Peygamber "Mescide boşaltın" dedi. Getirilen bu dirhemler ve diğer mallar oldukça çoktu. Mescide çıktı ve bu mallara hiç iltifat etmedi. Namazını tamamlayınca geldi ve malın yanına oturdu...²⁷ Hz. Peygamber malları ilk önce fakirlere yahut muhtaçlara dağıtır, sonra Allah yolunda sadaka olarak verir, sonra onları bir araya getirir ve Kisra ve Kayser gibi meliklerin aciz kalacağı bir verişle karşılıksız verirdi. Kendisi fakirlerin yaşadığı gibi yaşardı. Bazen karnına taş bağlardı. Onun bu hali bir özürden ve geçim darlığından dolayı değil, her zamanki haliydi. Onun yüceliğinden biri de insanlar arasında dar gelirli olarak vasıflanmamasıydı. Hatta 'zühdü maksad edinmemişti, eğer güzel şeylere gücü yetseydi yerdı,' diyen kimsenin Hz. Peygamber hakkında yalan ve iftirayla küçük düşürmesi sebebiyle öldürülmesine Endülüs fakihleri fetva vermişlerdir.²⁸

Hz. Peygamber, Allah Azze ve Celle'ye âl-i Muhammed'in yiyeceklerden rızkını vermesi için dua ederdi.²⁹ Dünyadan yüz çevirmişti ve Allah'a kavuşuncaya kadar dünyaya hiç iltifat etmedi. Rasulullah'ın ehli hakkında da yolu dünyaya karşı zühd ve ahireti maksad edinmekte.³⁰

"Ey Nebî, eşlerine de ki: 'Eğer sizler dünya hayatı ve onun süslerini istiyorsanız gelin size boşanma bedeli vereyim ve sizi güzel bir şekilde salıvereyim. Ve eğer Allah'ı, O'nun Elçisini ve ahiret yurdunu istiyorsanız şüphesiz Allah, içinizden güzel davrananlar için büyük bir mükafat hazırlamıştır.'³¹

Bunun üzerine Allah'ın Rasulü bu konuda eşlerini muhayyer bıraktı ve ilk önce Hz. Aişe Allah'ı, Rasülünü ve ahiret yurdunu tercih etti. Bu hal, Hz. Peygamber'in kendisi ve ehli hakkındaki yoludur ve Allah'ın Kitab'ında beyan edilmiştir. Onun kendisinin de Allah'a

---

²⁷ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1987, c. I, s. 162, h.n. 411.

²⁸ Kettânî, *et-Terâfibu'l-İdâriyye*, c. II, s. 89.

²⁹ Nisâbü'rî, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim*, tah: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut trz., c. II, s. 730, hadis no: 1055; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, c. XIV, s. 254, hadis no: 6343, 6344.

³⁰ İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, c. XIV, s. 256, hadis no: 6346.

³¹ Ahzab, 33; 28-29.

kavuşuncaya kadar hiç yatak, kap kacak ve dünya zinetleri olmadı. Tıpkı ashabına buyurduğu gibi yaşadı:

“Sizden birinizin dünyadan kazanıp ulaşacağı miktar, yolcunun azığı gibi olsun!”³²

Hiç şüphe yok ki, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem nebî olarak gönderilirken, nübüvvetle görevlendirilinceye kadar şahsî ve ahlakî bir çok sıfatlarla da süslenmişti. Siyer kitaplarına müracaat ettiğimizde, bize nübüvvetin gönderildiği devir için, bu insan dehasının sırrını açıklayabilecek tahliller sunduklarını görebiliriz.

İlk bakışta onların, Hz. Peygamber'in hayatının evrelerinde değişik uygulama ve deneyimlerle bir çok beceri kazandığını gösteren haberler ortaya koyduklarını görüyoruz. Başka bir bakış açısından da Hz. Peygamber'in, Allah'ın ancak kullarının arasından dilediğine hibe ettiği ilâhî yardım, rabbânî ihsan ve ledunnî ilimden pay almış olduğuna delalet eden haberler verdiklerine şahid oluyoruz. İşte bu ilâhî fuyûzât ve mevhibeler Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şahsiyetini oluşturmuş ve deneyimlerini olgunlaştırmıştır.

Tarihçilerin zikrettiklerine baktığımızda icmalî olarak şunları görüyoruz: Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, çocukluğundan itibaren topyekun hayatını, hayatında büyük bir iz bırakmış olan Mekke'de geçirmiştir. Bu sırada, amacı hasebi, nesebi ve kabilesine bakmaksızın mazlumlara yardım etmek olan hilfu'l-fudûla iştirak etmiştir.³³ Bundan önce, amcaları tarafında, haram aylarda vuku bulan ve 'Ficâr Harbi' denilen harbe katılmıştı.³⁴ Yine; Kureyş'in Şam'a düzenlediği ticarî seferlerin kabilelerini düzenlemede bulunmuş ve amcasıyla birlikte daha çocuk yaşta sefere çıkmış;³⁵ tıpkı evlendikten

---

³² Bağdâdî, Ebû İsmail Hammad b. İshak, *Tereketu'n-Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, es-Sübûlu'l-letî Veccehehê fihê*, tah: Dr. Ekrem Sıyâ' el-Umerî, 1414, c. I, s. 112.

³³ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik, *Kitâbu Sîreti'n-Nebî*, tah: Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-İbyârî, Abdulhafîz Şelbî, Kahire 1936-1955, c. I, s. 145. Hz. Peygamber'in hayatı konusunda daha geniş bilgi ve kaynak tahlilleri için Siyer ve Hadis kaynaklarına müracaat edilebilir. Biz, makalenin sınırları içinde, herkesçe maruf olan bilgileri en kısa şekilde özetlemeye çalıştık. Bu ameliyemizde de, -her ne kadar Hz. Peygamber'in hayatı konusunda asgari bilgiye sahip herkes tarafından bilinmiş olsa bile- muteber ve meşhur siyer kitaplarından biri olan İbn Hişâm'ın adı geçen eseriyle yetindik.

³⁴ İbn Hişâm, *Kitâbu Sîreti'n-Nebî*, c. I, s. 201.

³⁵ İbn Hişâm, *Kitâbu Sîreti'n-Nebî*, c. I, s. 101.

sonra Hz. Hatice'nin malında ticarî uygulamalar yaptığı gibi, gençliğinde de onun ticarî seferlerine çıkmıştı.³⁶ Ticarî pratiklerle bir beceri ve yine değişik beldelerle ve oralardaki insanların halleriyle elde ettiği bilgiyle de, her hangi bir kişinin edebî kıymetini takdir edebileceği insan doğasını tanıma kabiliyetini kazanmıştır. Aynı zamanda çocuk yaşlarda çobanlıkla uğraşması da Ona tevazû ve hangi iş olursa olsun çalışmaya saygı duyma meziyetini kazandırmıştı.³⁷ Daha sonraki yaşlarında da eminlik ahlakıyla meşhur olmuş; hatta bi'setten önce insanlar arasında es-Sâdiku'l-Emîn (Doğru Güvenilir) diye anılmıştır.³⁸ Kendisinin ticaretiyle ilgili tarafına ek olarak, Onu insanlara yaklaştıran ve sevdiren övülmüş daha birçok ahlakı da vardı.

Bütün bu özetlediğimiz hayatının seyrinin yanında O, kendisinin hanifliğe meyletmesiyle sonuçlanması mümkün olabilecek dindar bir tabiate sahip ve her sene bir ay süreyle dağda bir mağarada uzlete çekilen biriydi.³⁹ Görüldüğü gibi Hz. Peygamber, hem insanların kazanıp elde ettikleri şekilde birçok özellikleri kendisi kazanmış ve hem de Allah tarafından kendisine çeşitli tevfiât ve ilhamlar verilmiş bir zattı.

İbn Hişam bize Hz. Peygamber'in hanifliğinde tutunduğu üslubu tasvir ederek diyor ki; 'Hz. Peygamber, her sene bir ay süreyle kendi kendine halvete çekiliyordu. Bunun için de, ailesiyle vedalaşarak Mekke'den çıkar, Hirâ mağarasına çekilirdi. Açları ve miskinleri doyurarak halvetini geçirirdi. Bir ay tamamlanınca mağaradan döner, Kabe'yi yedi sefer tavaf eder, sonra evine giderdi. Görünen şekliyle bu durum, her sene bir ay süreyle tekrar edilirdi.'⁴⁰

Hz. Peygamber'in uyguladığı bu program, zühd, ibadet ve rûhî riyazet temeline dayanan haniflik programından ne fazla, ne de eksiktir. İbn Hişam'ın sözlerinden anladığımız, Hz. Peygamber'in belirli senelerde değil, her sene bir ay süreyle kendini halvete çektiğidir. Bu haberin zahirinden anlaşılabilir. Ancak biz, bu durumun başlangıcının Hz. Peygamber'in hayatındaki yukarıda bahsettiğimiz istikrarlı hayatla irtibatlı olduğunu düşünüyoruz. Bu durumda böyle yaşaması, O'nun balığ olmasından, belki de evlenmesinden sonra muhtemelen 25 yaşından itibaren başlamış olmalıdır.

---

³⁶ İbn Hişam, *Kitâbu Sîreti'n-Nebî*, c. I, s. 111.

³⁷ İbn Hişam, *Kitâbu Sîreti'n-Nebî*, c. I, s. 178.

³⁸ İbn Hişam, *Kitâbu Sîreti'n-Nebî*, c. I, s. 214.

³⁹ İbn Hişam, *Kitâbu Sîreti'n-Nebî*, c. I, s. 253.

⁴⁰ İbn Hişam, *Kitâbu Sîreti'n-Nebî*, c. I, s. 253.

Diğer önemli bir konu da, Hz. Peygamber'in bu şekilde hür fikirli yaşamaya kendi kendine mi başladığı, yoksa zamanının hür fikirli insanları olan haniflerle karşılaşmasının bir neticesi olarak mı seçtiğidir. Bu konuda İbn İshak, Hz. Peygamber'le Mekke'deki haniflerin lideri olan Zeyd b. Amr arasında geçen bir konuşmadan bahsederken,⁴¹ İbn Hişam da, Zeyd b. Amr'ın Hirâ mağarasında ibadet ettiğini, Hz. Peygamber'in bizzat Hirâ mağarasını seçmesinin hür düşünceli insanların ve haniflerin lideri olan bu rûhânî şahısla bir araya gelmesinin sonucu olmasının çok uzak bir ihtimal olmadığını zikretmektedir.⁴²

Her hâlükarda Hz. Peygamber'in hanifliği ve bunun bir sonucu olarak zühd, ibadet ve rûhî riyazetleri, Onun ruh hayatında büyük etkilerle gelişmiş ve O, bu münâcât ve halvet yoluyla İlâhî Zât'a kavuşmasını muhkemleştirmiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in korktuğu; ilk vahyin geldiği o gününe kadar asıl gelişim, kendisiyle İlâhî Zât arasındaki rûhî bağın merhalelerinden biri olan sadık rüyalarla ve ilâhî tecellilerle olmuştur.

6. Zühd Hayatının İlk İslam Toplumundaki Etkileri

İslam, öncelikle dînî ve rûhî davetine ek olarak Kureyş aristokrasisiyle savaşmak ve ücretlilerle fakirlerin seviyelerini yükseltmek için gelmiştir. Bu sırada İslam davetini, Mekke'deki Kureyş düzeninden kendisini ayıran bir alamet ve zayıfların, mahrum ve mazlumların, kölelerin Hz. Peygamber etrafında toplanmalarına, büyük guruplar halinde Allah'ın dinine girmelerine bir şiar olan zühdle ve dünya zevklerinden uzaklaşmakla boyamıştır. Çünkü İslam, altınlar, servetler dağıtan bir müessese, mal ve ticaret ortaklığı yapılan bir şirket olmayıp sadece toplumda mevcut olmayan adalet ve eşitlik gibi şeyleri yerleştirmeyi hedefleyen bir davetti. Eğer davet, yönetici bir düzene dayansaydı ve zayıflardan, fakirlerden, kölelerden o davete yardım ederken gördüklerimizin davranışları bu amaca benzeseydi, değişim hareketi hakimiyet ve yönetimi ele geçirmeyi hedeflerdi. Ancak böyle olmadığı için Kureyş, Mekke İslam'ını parçalayıp dağıtmaktan aciz kalmıştı.

İslam'ın kendisiyle boyandığı zühd, Kureyş aristokrasisinin İslam'ın içine girmesine ve onu bozmasına engel olmuştur. Bu sebeple ilk davette sanki zengin birinin İslam'a girmesinin ölçüsü ve bedeli

---

⁴¹ İvadullah, *Mekke fî Asr mâ Kable'l-İslâm*, s. 105.

⁴² İbn Hişam, *Kitâbu Sîreti'n-Nebî*, c. I, s. 312.

mallarını elinden çıkarması ve arkadaşlarıyla fakirlikte aynı derecede olmasıdır. İmanlarında sâdik olan Müslümanların servetlerini bu yolda sarfetmelerinin örnekleri meşhurdur. Hz. Ebû Bekr ve Hz. Osman'ın durumları buna açık birer örnektir.

Bunlar bize zühdün, -fakirleri bir araya getirmek, onların sevgilerini ve duygularını kazanmak için liderleri fakirlerin derecesine indirmek istediği- İslam'ın temel karakteristiklerinden biri, pratikteki programının önemli bir maddesi olduğunu göstermektedir. Bu yüzden İslam'ın ilk dönemindeki zühd, fakirler ve kölelerden kendisini kabul edip girenlerin özellikleriyle boyanmıştır. Bunun sonucu olarak ilk Müslümanlar ve hatta onların halifeleri bile kaba elbiseler giymişler, basit yiyecekler yemişlerdir. Bu durum onların fazladan bir ibadet çeşidi ya da imanlarına eklenmiş bir şey olmamış; sadece nefislerinde hissettikleri ve bir gömlek gibi giyindikleri İslam'ın tabiatından bir özellik olmuştur.

Bu gerçekleri gösteren örneklerden birini Ebû Tâlib Mekkî şöyle anlatmaktadır: “Abdullah b. Âmir b. Rebîa (ö. 59/679) süslü elbisesi içinde Ebû Zerr radyallahu anh'e gelerek zühdü sorup zühd hakkında konuşmaya başlayınca Ebû Zerr eliyle kendini serinletmeye başladı. Sonra konuşmadan ondan yüz çevirdi. Bunun üzerine saygın bir Kureyşli olan İbn Âmir sinirlendi ve onu İbn Ömer radyallahu anh'e şikayet etti. İbn Ömer de şöyle cevap verdi: ‘Sen kendi kendine yapmışsın, bu elbise içinde Ebû Zerr'e gidiyorsun ve ondan zühdü soruyorsun!’”⁴³ Ebû Zerr'in bu davranışı zühdün anlamını açıklamakta; bize onun gerçek hikayesini anlatmakta ve kadim aristokratlardan aristokrasilerini ortadan kaldırmak için gelen İslam elbisesini giyen bir kısmının yaklaşım ve anlayışlarını göstermektedir.

Adı Uveymir b. Zeyd b. Kays olan Ebu'd-Derdâ' da şu sözüyle bu gerçek hakkında bize başka bir örnek daha veriyor: “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem gönderilmeden önce ben tüccardım. Muhammed gönderilince kendimi ticaret ve ibadete verdim (ikisiyle de meşgul oldum) fakat birleşmediler (birlikte olmadılar). Bunun üzerine ibadeti aldım (tuttum), ticareti bıraktım.”⁴⁴

Bütün bu zühd örnekleriyle birlikte İslam'ın ruhbanlığa karşı savaştığını, evliliği zühdün esaslarından kıldığını da görmekteyiz. Çünkü ilk Müslümanların fakirlikleri onları evlilikten alıkoymamıştır.

⁴³ Ebû Tâlib Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atiyye el-Hârisî, *Kûtu'l-Kulûb*, Mısır 1933, c. II, s. 52.

⁴⁴ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Dârû's-Sadr, Beyrut trz., c. VII, s II, 117.

Şayet evlilik İslam'ın ana unsuru olan Mekke fakirlerine ve kölelerine yukarıda anlattığımız itibarla zor olmuş olsaydı, biz İslam'ın kadınlardan uzaklaşmayı teşvik ettiğini görürdük. Fakat Abdullah b. Abbas'ın şöyle dediğini işitiyoruz: “Zâhid bir kimsenin zühdü nikah yapmaksızın (evlenmeksizin) tamamlanmaz.”⁴⁵ Bu örnek bize, zühdün temellerinin Hıristiyanlıkla ve ondaki ruhbanlıkla bağlantılı olduğu iddialarının, gerçekten oldukça uzak kanaatler olduğunu apaçık göstermektedir.

İşte görüldüğü gibi zühd, ilk andan itibaren Müslümanların kalplerine girmiş ve bir şiar, hatta fakirlik ve açlığın Mekke ve Arap dünyasında baskın bir durum olmasıyla zorunluluklardan biri olmuştur. Bu sebeple, Hz. Peygamber'den rivayet edilen “Mü'minlerin fakirleri zenginlerinden beş yüz sene önce Cennet'e girer,”⁴⁶ hadisi garib ve şaşırtıcı gelmemelidir.

Bu ifadelerimizden Müslüman fakir olmalıdır veya zühd ancak fakirlikle olur, gibi bir hüküm çıkarılmamalıdır. Söylemeye çalıştığımız, İslam'da zühdün kendine has bir anlamı ve mazmunu olduğudur. Zühd, ruhbanlık veya dünyadan tamamen el etek çekmek değil; insanın kendisiyle olgunlaştığı, dünya hayatına kendine has bir bakış kazanarak çalıştığı fakat dünyayı kalbine egemen kılmadığı ve Rabb'ine karşı taatten dünyanın onu geri çeviremediği yaşam programı anlamındadır. Bu sebeple İslam'da zühdün şartı fakir olmak değildir. Bilakis zenginlik ve zühd bir insanda bir arada pek tabii ki bir arada bulunabilir. Nitekim Hz. Peygamber “Salih adama faydalı mal ne kadar güzeldir,”⁴⁷ buyurmaktadır. Yine Nebevî öğretilerden birinde en açık şekilde bu anlama şahit olmaktayız: “Sizin en hayırlınız ahiret için dünyayı ve dünya için ahireti terk eden kimseler değildir. Ancak sizin en hayırlınız ondan da ondan da alan kimsedir.”⁴⁸

---

⁴⁵ Münâvî, Muhammed Abdurraûf b. Tâci'l-Ârifîn b. Ali, *el-Kevâkibu'd-Duriyye fî Terâcimi's-Sâdati's-Sâfiyye*, Mısır 1963, c. II, s. 66.

⁴⁶ İbn Hibbân, Sahîhu İbn Hibbân, c. II, s. 451, hadis no: 676; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, Sünenu't-Tirmizî, tah: Ahmed Muhammed Şâkir ve heyet, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut trz., c. IV, s. 577-578, hadis no: 2351, 2354; Ebû Tâlib Mekki, *Kûtu'l-Kulûb*, c. II, s. 158.

⁴⁷ İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned*, Muessesetu Kurtuba, Mısır trz., c. IV, s. 197.

⁴⁸ Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, tah: Ahmed el-Kallâş, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1405, c. II, s. 220. Aclûnî, bu hadisi İbn Asâkir ve Deylemî'nin çok yakın bir lafızla rivayet ettiklerini söylemekte ve hadis hakkında hiçbir hüküm zikretmemektedir.

Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'in ve sahabelerinin sünnetine dayanan örneklerle baktığımız zaman, zühdün dünyadan tamamen el etek çekmek olmadığını görebiliyoruz. Bu örnekler bize dünyanın lezzetlerinden faydalanırken itidalli olmamızı ve ayetlerin beyan ettiği şekilde orta yolu tutmamızı öğütlemektedir:

“Biz sizi orta bir ümmet kıldık”⁴⁹ ve “Allah'ın ahiret yurdunda sana vereceği şeylerde hırslı olarak arzula ve dünyadan nasibini de unutma.”⁵⁰

Hız. Peygamber Allah'ın nimetlerinden faydalanma anlamındaki bir hadisinde “Allah sana bir mal verdiği zaman, Allah'ın nimetinin eseri üzerinde görülsün!”⁵¹ buyurmaktadır. Muvâfakât'ında Şâtübî'nin anlattığı gibi, Hz. Peygamber'in arkadaşları Onun tatlıyı ve balı sevdiğini, et yediğini, tatlı su içmekten hoşlandığını, yaş ve kuru hurmayla doyduğunu ve miskle kokulandığını haber vermektedirler. Hz. Peygamber'in arkadaşlarının davranışlarını özetleyen prensip şöyle özetlenebilir: Onlar helal olan şeyleri haram saymazlar, buldukları zaman almamazlık yapmazlar ve sevmemezlik de etmezlerdi.⁵²

Hız. Osman ve Abdurrahman b. Avf oldukça zengin olmalarına rağmen mülklerinde zahid kimselerdi. Hz. Osman orduyu techiz etmiş, Müslümanların faydalanmasını engelleyen Yahudi sahibinden Rûme kuyusunu satın alıp vakfetmişti. Abdurrahman b. Avf da Müslümanların ihtiyacı olduğunu anladığı vakit ticaretle kazandığı malı hiç tereddüt etmeden harcardı. Aslında gerçek İslamî zühdün tarifi bunu anlatmaktadır: “Zühd, sahip olduğun mülkünden yüz çevirmendir; sahip olmadığın, mülkün olmayan şeyden vazgeçmen değil. Çünkü hiçbir şeye sahip olmayan ve hiçbir mülkü olmayan neyinde zahid olacak ki?” İşte İslam'daki zühdün gerçek anlamı, insanın bizatihi kendisini nefsinin isteklerinin üstüne çıkarmaktır. Bunun anlamı da, hürriyetini kayıttayan, bağlayan her şeyden kendini tamamen kurtarıp nefsinin gerçek halis hürriyete kavuşturmasıdır.⁵³

⁴⁹ Bakara, 2:143.

⁵⁰ Kasas, 28:7.

⁵¹ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, c. IV, s. 364; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, tah: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru'l-Fikr, trz., c. IV, s. 51.

⁵² Şâtübî, İbrahim b. Musa el-Ğirnâtî el-Mâlikî, *el-Muvâfakât*, tah: Abdullah Dırâz, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut trz., c. I, ss. 118-119, 123.

⁵³ Teftazânî, Ebu'l-Vefâ, *Medhal ile't-Tasavvufi'l-İslâmî*, Dâru's-Sekâfe, Kahire 1983, s. 59.

Bütün bunlarla birlikte zühd, ilk Müslümanları toplum hayatından geri bırakmamış, bilakis onlar bütün ruhî güçlerini son noktasına kadar toplum hayatının yapılandırılmasına sarfetmişlerdir. İşte bu ince noktadan dolayı, toplumsal bir varlık olarak, toplum için yaşarken hiçbir zaman malın yahut makam ve mevkinin veya nefsanî isteklerinin kulu ve kölesi olmamışlar; bu sayede de toplumsal adaleti bütün yönleriyle gerçekleştirmeye muvaffak olmuşlardır.

Çünkü İslam'da zühd, bir tür yaşamı programlama şekli, bir yaşam programıdır. Bu programın dayandığı temel prensipler yaşamın lezzetlerinin azyıla yetinmek ve yalnızca bu lezzetleri elde etmek için, sadece bu lezzetleri elde etmeye yarayacak işlere çalışmaktan vazgeçmektir. Böylece, insanın salt iradesiyle, uygun olan ve olmayan her türlü isteklerini meydana getirmeye gücü yeteceği ve isteklerinin peşinden koşabileceği halde, Allah'a ve O'nun ahiretteki sevab ve ikabına olan güçlü inancının engellemesiyle, o isteklerinin üstüne yükselmesinde şekillenen gerçek insan hürriyeti meydana gelecektir.

7. Tasavvufta Zühd ve Gazâlî Örneği

İslam'ın ilk aşrındaki zühd, eski ümmetler ve dinlerdeki zühd hareketleriyle bir bağı olmayan halisane İslâmî bir harekettir.⁵⁴ Ancak, İslam'ın getirdiği zühdle tasavvufun mukaddimesi olan Kûfe, Basra ve Şam zahidlerinin seslendikleri sistematik zühd arasında fark vardır.

İlk yüzyıldaki zâhidler arasında Ebû Zerr, Abdullah İbn Ömer, Abdullah İbn Abbas, Ömer b. Abdilazîz gibi Sahabenin ve Tâbiînin büyükleri de vardı. Malik b. Dînar'ın Ömer b. Abdilazîz hakkında, "insanlar 'Malik b. Dînâr zâhididir' diyorlar; gerçek zâhid dünya kendisine geldiğinde onu terk eden Ömer b. Abdilazîz'dir" dediğini Ebû Nuaym nakletmektedir.⁵⁵ İşte İslam'daki bu zâhidlerin halkaları arasından sufi ekolü ve sufiler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla sufi ekolünü oluşturanlar zâhidlerdir.⁵⁶ Tasavvufun bir disiplin ve ekol olarak ortaya çıkışı da II./ VI-VII. Yüzyılda Şeyhi Ebû Saîd Hasan el-Basrî olan Basra tasavvuf okuluyla olmuştur.

Zühd hareketi Sufi tabakalarının ortaya çıkışından sonra da devam etmiş ve sufiler zühdü kendileri için bir şiar edinmişlerdir.

---

⁵⁴ Ömer Ferrûh, *et-Tasavvuf fi'l-İslâm*, Beyrut 1947, s. 27.

⁵⁵ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hılyetu'l-Evliyâ*, c. V, s. 331.

⁵⁶ İbnu'l-Cevzî, Cemâluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Telbîsu İblîs*, Mısır 1928, s. 171.

Zühd makamının fakr makamını gerektirdiği görüşünde oldukları için bir sufünün herhangi bir şeyi mülk edinmesini kabul etmemişlerdir. Çünkü onlara göre o şey sufîyi Allah'tan ve O'na ibadet ve taattan geri bırakacak bir meşguliyettir. Sufilere göre fakr makamını gerektirdiği gibi, aynı şekilde, zühd makamı sabr makamını, tevekkül makamını ve rıza makamını da gerektirmektedir.

Basra'da Râbiatu'l-Adeviyye (ö. 185/801) zühdle meşhur olmuştu. Aynı şekilde Ebû Süleyman Dâvud b. Nasr et-Tâî (ö. 165/872)'nin de dünyadan yüz çevirmesi oldukça fazla, zühdü çoktu. Ma'rûf Kerhî (ö. 200/816) "ariflerin kalblerinde dünya sevgisinden bir zerre kadar bulunmuş olsaydı onların bir tek secdeleri bile sahih olmazdı" diyordu.⁵⁷ Atiyyetu'd-Dârânî (ö. 215/830), Zu'n-Nûn Mısrî (ö. 245/850), Bişru'l-Hâfî (ö. 227/840), Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/856), Bistâmî (ö. 261/874), Harrâz (ö. 276/890), Sehl et-Tusterî (ö. 283/896), Cüneyd (ö. 297/910) hem sufilerin ve hem de zahidlerin imamlarındandırlar.⁵⁸

Tasavvufu *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* adlı eseriyle bir din ilmi olarak ele alan büyük mutasavvıf Gazali'nin zühdün hakikatini tarifi de yukarıda bahsettiğimiz esasa, -insanın salt iradesiyle, uygun olan ve olmayan her türlü isteklerini meydana getirmeye gücü yeteceği ve isteklerinin peşinden koşabileceği halde, Allah'a ve O'nun ahiretteki sevab ve ikabına olan güçlü inancının engellemesiyle, o isteklerinin üstüne yükselmesinde şekillenen gerçek insan hürriyetini meydana getirme esasına- dayanmaktadır. Ona göre gerçek zühd, nefsin dünyaya kudreti olmakla beraber gönüllü olarak isteksiz olması, ondan soyutlanması ve ahirete rağbet etmesidir. Bu sebeple zühd yöneltir etken ahirete rağbettir ve bu manayla zühd, hedeflenen gaye için sadece bir vesiledir. Bundan dolayı bir şey hakkında zahid olmak, diğer başka bir şeyde rağbet etmeyi gerektirir. İşte zühd her şeyde olmadığı gibi, mutlak da değil, izafidir. Burada ahirete rağbet etmenin sebeplerine bakmak gerekir. Ahirete rağbet ya Cehennemden ve diğer ahiret elemelerinden kurtulmak içindir; veya Allah'ın sevabını, nimetlerini ve vaat etmiş olduğu lezzetleri kazanmak içindir veyahut da salt Allah için, O'na kavuşmak içindir. İşte bu durumda insan, Allah'tan başka her şeyde (masiva), hatta kendi nefsinde bile zühd hayatı sürer; mal, makam, mevki gibi faydalı görünen her şeyde, nefsin rağbet ettiği şeyler olan ilimde, kudrette, ehil ve iyalde, eğlence

⁵⁷ Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdulkerîm b. Hevâzîn, *Risâletu'l-Kuşeyriyye fi't-Tasavvuf*, Mısır 1284, ss. 16-17.

⁵⁸ Haffâcî, Muhammed Abdulmun'im, *el-Edeb fi't-Turâsi's-Sûfi*, Mektebetu Garîb, Kahire trz., s. 195.

ve süste zahiddir.⁵⁹ Gazali'nin zühdü tarifinden, ona göre zühdün dereceleri olduğu anlaşılmaktadır. İlk kısmı, nefsi dünyaya meylettiği halde nefsiyle çarpışarak (mücadele) dünyadan el etek çekmektir. Böyle yapana zahid değil, mütezehhid denilir. İkinci derecede olan kimse, dünya nimetleriyle ahiret nimetlerinin isteğinin bir araya gelmesinin mümkün olmadığını bildiği için nefsi dünyadan yüz çeviren ve ona meyl etmeyen kimsedir. Üçüncü derece ise kişinin nefsinin, dünyadan yüz çevirmediği halde meyl etmemesi; bilakis nezdinde dünyanın varlığı ve yokluğunun aynı şey olmasıdır. Çünkü dünyayı, bir şeyi terk ettiğini zannederek terk eden kimse ona değer vermiş olur. Bu durumda dünyaya karşı zühdünde de zahid olması gerekir.

Mutasavvıflardan bazıları, ahirette Allah'ın Zâtı'na nazarın lezzetine kavuşmaya rağbet etmenin insanı masivaya rağbetten tamamen alıkoyacağı görüşündedirler. Onlara göre, sadece salt Allah'a rağbet eden bir kimse acı ve elemelerden kurtulmaya veya lezzetlere kavuşmaya iltifat etmez. Çünkü Allah'ın Zâtı'na nazara nail olmakta yoğunlaşmak, insanın daha aşağı derecede olan bütün lezzet ve faydalara rağbeti terk etmesini tasavvur bile ettirmez. Bu o insanın her yönüyle nefesine hakim olarak gerçek hür olması ve masivayla meşguliyeti veya masivayı düşünmeyi unutmamasından dolayıdır.⁶⁰

Tasavvufun temel kaynaklarından *er-Risâle*'nin müellifi Kuşeyrî ise, Ahmed b. Hanbel'den naklen, zühdün üç türünü açıklarken rağbet edilen ve nefsin terk etmeğe çalıştığı veya zühdle el etek çekilen şeylerin ya zorunlu (vacib), ya yasak (haram) veya mübah olabileceği temeline dayanmaktadır. O, haram olan şeylerde zühd (terk etmek) olan birinci kısmı avamın zühdü olarak nitelemektedir. Bu çeşit zühdde haramlar terk edilerek, bütün mübahlar alınır. İkinci tür zühd, helallerin zaruri olanlarından fazlasını terk etmektir; bunu da havâssın zühdü olarak nitelemiştir. Bu kısımda haramlar terk edilir ve tekarrub niyeti olmaksızın zaruri olan helaller alınır. Ariflerin zühdü diye nitelediği üçüncü tür zühd ise, kulu Allah'tan alıkoyup meşgul edecek her şeyin (masiva) terk edilmesidir. Bu zühd çeşidi, Allah'a tekarrub niyeti olmaksızın hiçbir iş işlememektir.⁶¹ Bu, helallerden zaruri olanları alırken bile tekarrub niyetiyle almaktır. Çünkü

---

⁵⁹ Gazalî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Mısır 1296, c. IV, ss. 187, 194-195.

⁶⁰ Zerrûk, Abdullah Hasan, *Kadâyât-Tasavvufi'l-İslâmî*, Dâru'l-Fikr, Hartum 1985, s. 16

⁶¹ Kuşeyrî, *Risâletu'l-Kuşeyriyye fi't-Tasavvuf*, s. 93.

Allah'tan alıkoyan şeyler bazen sadece fiil olabilir. Örneğin uyku ve yemek, zühd için de olsa terk edilmesi caiz olmayan şeylerdendir; bunlar emredilen şeylerden olduğu için, zaruri olan miktarın tekarrub niyetiyle yerine getirilmesi esastır. Vaciblerde zühdün haram, haramlarda zühdün vacib olduğunda herkes müttefiktir. Tartışma, helallerden zaruri olanlardan fazlasının ne olduğu ve bu fazla olanın terk edilmesinin güzel olup olmadığıdır. İşte bu ihtilaflardan, usuller, meşrebler ortaya çıkmış; her insanın doğasına ve toplumsal statusüne göre dünyayı terk edip Allah'ı amaçlayabileceği değişik yollar alternatif olarak ortaya konulmuştur.

8. Sonuç

Mistik yaşantılar birbirlerine benzemektedir. Bunları Sonsuzluk Mistisizmi ve Kişilik Mistisizmi diye iki ana gruba ayırmak mümkündür. Birincisini Plotinus'un sistemi ile Upanişadlar; özellikle de Şankara'nın *advaita* felsefesi en iyi biçimde dile getirir. İbn Arabî ekolünün geliştirdiği bazı biçimlerde, Sufilik de buna yaklaşmaktadır. Bu tür mistisizm, hem peygamberler hem de müctehidler tarafından eleştirilmiştir. Çünkü bu, insan kişiliğinin değerini inkar eder gibidir ve sonu panteizme, ya da monizme varmakta; yani kişinin sorumluluğu tehlikeye düşmektedir.⁶²

Aslında Hz. Peygamber'in herkesten ayrılarak mağaraya çekilmesini, orada tek başına kendi varlığını düşünmenin yanında bütün varlık âlemi ile ilgilenerek bu varlıkları Yaratan Rabb'i düşünmesini göz önünde tutup, bu hali daha sonra yetişen ve sofiye adıyla tanınan zahidler ve abidlerle karşılaştığımızda, Hz. Peygamberin hayatı ile sofilerin hayatı arasındaki benzerlik noktalarını keşfedebiliriz. Bu keşfin sonucu olarak, sofilerin hayatında göze çarpan riyazetleri, mücahedeleri, zevkleri, vecidleri ve bütün bunların sağladığı hakikatleri, ilk kaynağına, yani Hz. Peygamber'in hayatına çevirmek mümkündür. Çünkü Hz. Peygamber de, Hira dağına çekilerek inziva ve riyazet içinde yaşamış, hayatının hedefi olan hakikat, kendisine orada inkişaf etmiş, o da bu sayede Hakk'a ermiş, Allah'ı tanımış, O'nun adına okumuş, O'na kavuşmuştu.

İşte Hz. Peygamber'in hayatına ait rivayetlerin en eskisi ve en sağlamı olan bu rivayet, bize Hz. Peygamber'i, daha sonraları sofi ve mutasavvıf diye tanıdığımız kimselerin tıpkısı sayacak derecede tasvir

---

⁶² Shimmel, *Mytical Dimensions of Islam*, s. 5.

etmemektedir. Fakat arada yakınlık olduğu şüphesizdir. Bu da Hz. Peygamber'in hayatının, daha sonraları yetişen mutasavvıfların örneği olmasından kaynaklanmaktadır. Onlar Hz. Peygamber'in hayatındaki bu zâhidlik cephesini alarak onu geliştirmeye bakmışlar, onun için bir çok riyazetlerle meşgul olmuşlar, bu sayede zevk ve vecd içinde yaşamışlardır. Ancak daha sonraları bir çok tasavvufî görüşler vücut bulmuş ve zamanla İslam'a yabancı olan bir kısmı Farslı yahut Hintli, bir kısmı Yunanlı yahut Hristiyan bir sürü unsurlar da İslâm tasavvufuna katılmıştır. Nihayet tasavvuf ve onunla birlikte ruh hayatı gelişirken ve gerçekte bunlar esas itibarıyla Hz. Peygamber'in hayatının ilk safhalarına dayanmakta ve Kur'an ile hadis bunun böyle olduğunu desteklemektedirken karışan yabancı unsurların çokluğu ve bunların birini veya ikisini İslâmî mahiyetteki kaynaklara çevirmenin imkânsızlığı sebebiyle tasavvuf ile ruh hayatı birbirine yabancı gibi görülmeye başlanmışlardır.⁶³

İslam'daki zühdün farklı yabancı unsurlardan kaynaklandığı iddiasına katılmıyoruz. Ancak bununla İslam'a uygun dinî hayata, dıştan farklı kültürlerin ve taklitlerin girmesinden sonra (İkinci Yüzyıldan sonra) gelişmeye başlayan zühd kastedilirse kısmen doğru olabilir. Çünkü o zamandan itibaren gördüğümüz zühd örneklerinin bazısında İslam dinine uymayan bazı uygulamalara rastlanmakta ve hatta bunların övüldüğü, İslam'a uygunluğu tartışılmadan insanların buna teşvik edildiği görülmektedir. Bu konuda "Peygamberâne davranış" ile "mutasavvifâne davranış" arasında çağdaş din tarihlerinin yaptığı ayırım, Cami'nin çizdiği iki tür mutasavvıf ile canlandırılmaktadır: Bir yanda, dünyadan büsbütün elini eteğini çeken ve "Bir'in Bir'e kaçışında sırf kendi kurtuluşunu" düşünenler; öte yanda, tasavvuf yaşantısı sonucu, daha ulu, daha kutsanmış bir zihin çerçevesi içinde dönüp, başkalarını doğru yola sokabilenler bulunmaktadır.⁶⁴

Son söz olarak Hz. Peygamber'in yaşamı ve Onu kendilerine düstur edinen sufilerin sistemleştirdiği tasavvufun prensipleri arasındaki -bazı tarikatlerde gördüğümüz- çelişkileri anlamakta Mehmet Ali Aynî'nin tespitleri bizim de bütün içtenliğimizle katıldığımız gerçeklerdir. Ayrıca Aynî'nin buna devamla dikkati çektiği husus, toplumun mutluluğu ve aydınlanması için de üzerinde düşünülmesi gereken manidar bir öneridir:

---

⁶³ Doğrul, Ömer Rıza, *İslamiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1948, ss. 6-7.

⁶⁴ Shimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, s. 5.

“...Bizde tarîkat ve tekye denince hatıra mutlaka atâlet ve mutlaka başkalarının kesesinden kibarca geçinmek gibi şeyler gelir. Halbûki hakikat bunun tamamen hilâfinadır; ve dervişlikte başkasından bir şey istemek kadar ayıb ve merdûd bir şey yoktur. Binâenaleyh bu ifademden tabiî sû-i isti'malleri ve sû-i te'villeri nazar-ı i'tibâre almamış oluyorum. Ve bundan dolayı şu tarîkat âleminde rûhu büyük, azm ve irâdesi büyük bir adamın yetişerek sönmüş emellere, donmuş kalblere yeni bir heyecân ve harâret nefh etmesini şiddetle temennî ederim.

O halde en geniş bir muhît-i dâire olan tarîk-i Muhammedî ile onun içinde mahfûz bulunan diğer tarîklerin hepsi saâdet ve selâmet-i beşeriyyeyi kâfil kavâid ve âdâbı ihtivâ etmekle berâber onların feyzini çıkaracak ancak bizleriz...”⁶⁵

BİBLİYOGRAFYA

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs*, tah: Ahmed el-Kallâş, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1405.
- Alî, Dr. Cevâd, *Târîhu'l-Arab Kable'l-İslâm*, Matbûatu'l-Mecmau'l-İlmî el-İrâkî, Bağdad 1950-1959.
- Âlûsî, Mahmûd Şükrî, *Bulûğu'l-Erîb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, Kahire 1924.
- Aynî, Mehmet Ali, “*Bizdeki Tarîkatler*”, *İntikâd ve Mülâhazalar*, Kütüphane-i Sûdî, İstanbul 1339/1923.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn, *Kitâbu'z-Zühd el-Kebîr*, tah: Şeyh Âmir Ahmed Haydar, Müessesetu'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut 1996.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1987.
- Doğrul, Ömer Rıza, *İslamiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1948.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvûd*, tah: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru'l-Fikr, trz.

---

⁶⁵ Aynî, Mehmet Ali, “*Bizdeki Tarîkatler*”, *İntikâd ve Mülâhazalar*, Kütüphane-i Sûdî, İstanbul 1339/1923, s. 143-144.

- Ebû İsmail Bağdâdî, Hammad b. İshak, *Tereketu'n-Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, es-Sübûlu'l-letî Veccehehê fîhê*, tah: Dr. Ekrem Sıyâ' el-Umerî, 1414.
- Ebû Tâlib Mekkî, Muhammed b. Ali b. Abbas, *Kûtu'l-Kutûb fî Muâmeletİ'l-Mahbûb ve Vasfı Tarîki'l-Murîd ilâ Makâmi't-Tevhîd*, Mısır 1933.
- Gazalî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Mektebetu'l-Meymûniye, Mısır 1296.
- Guénon, René, *İslâm Maneviyatı ve Taoculuğa Toplubakış*, çev: Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, İstanbul 1989.
- Haffâcî, Muhammed Abdulmun'im, *el-Edeb fî't-Turâsi's-Sûfî*, Mektebetu Ğarîb, Kahire trz.
- Halebî, Ali b. Burhaniddin, *es-Sîretu'l-Halebiyye fî Sîreti'l-Emîn el-Me'mûn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1400.
- Hilmî, Muhammed Mustafa, *el-Hayâtu'r-Rûhiyye fî'l-İslâm*, el-Hey'etu'l-Mısrıyye'l-Âmme li'l-Kitâb, 1984.
- İsfahânî, Ebu'n-Nuaym Ahmed b. Abdillâh, *Hilyetu'l-Evliyâ'*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1405.
- İvadullah, es-Seyyid Ahmed Ebû'l-Fadl, *Mekke fî Asr mâ Kable'l-İslâm*, Matbûât Dârati'l-Melik Abdilaziz, II. Baskı, Riyad 1301/1981.
- İbn Abdilberr, Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed, *el-İstîâb*, tah: Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1412.
- İbn Abdî Rabbihî, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endulusî, (*el-Muhtâr min Kitâb*) *el-İkdu'l-Ferîd*, edit: İbrahim Ebû Sa'de ve Dr. Lütfi Abdulbedî', Vizâratu's-Sekâfe ve'l-İrşâdî'l-Kavmî, Mısır trz.
- İbn Hanbel, Ahmed, *ez-Zühd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1398.
- İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned*, Muessesetu Kurtuba, Mısır trz.
- İbn Hibbân, Ebû Hatem Muhammed b. Hibbân b. Ahmed, *Sahîhu İbn Hibbân*, tah: Şuayb el-Arnaût, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1414-1993.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik, *Kitâbu Sîreti'n-Nebî*, tah: Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-İbyârî, Abdulhafîz Şelbî, Kahire 1936-1955.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tah: Ali Muhammed el-Becâvî, Mektebetu'l-Meârîf, Beyrut 1412.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Dâru's-Sadr, Beyrut trz.

- İbnu'l-Cevzî, Cemâluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Telbîsu İblîs*, Mısır 1928.
- İskenderî, Ahmed ve İnânî. Mustafa, *el-Vasît fi'l-Edebi'l-Arabî ve Târîhih*, Matbaatu's-Selefiyye, IV. Baskı, Mısır 1342/1924.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, Pınar Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1991.
- Kettânî, Abdulhayy, *Nizâmu'l-Hukûmeti'n-Nebeviyye (et-Terâtîbu'l-İdâriyye)*, Dâru't-Tâbi'l-Arabî, Beyrut trz.
- Kitâb-ı Mukaddes*
- Kur'ân-ı Kerîm*
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzîn, *Risâletu'l-Kuşeyriyye fi't-Tasavvuf*, Mısır 1284.
- Mâverdî, Ali b. Muhammed b. Habib, *A'lâmu'n-Nübüvve*, tah: Muhammed el-Mu'tasım Billah el-Bağdâdî, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1987.
- Münâvî, Muhammed Abdurraûf b. Tâci'l-Ârifîn b. Ali, *el-Kevâkibu'd-Duriyye fi Terâcimi's-Sâdati's-Sûfiyye*, Mısır 1963.
- Nicholson, Reynold, *Fi't-Tasavvufi'l-İslâmî ve Târîhih*, ter: Ebû'l-Alâ Afîfî, Lecnetu't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, Kahire 1370-1956.
- Nîsâbü'rî, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim*, tah: Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut trz.
- Ömer Ferrûh, *et-Tasavvuf fi'l-İslâm*, Beyrut 1947.
- Shimmel, Annemarie, *Mystical Dimensions of Islam*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill 1975.
- Şâtübî, İbrahim b. Musa el-Ğirnâti el-Mâlikî, *el-Muvâfakât*, tah: Abdullah Dirâz, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut trz.
- Teftazânî, Ebu'l-Vefâ, *Medhal ile't-Tasavvufi'l-İslâmî*, Dâru's-Sekâfe, Kahire 1983.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenu't-Tirmizî*, tah: Ahmed Muhammed Şâkir ve Arkadaşları, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut trz.
- Zerrûk, Abdullah Hasan, *Kadâyâ't-Tasavvufi'l-İslâmî*, Dâru'l-Fikr, Hartum 1985.